

Висновки

Поліпшення освітнього рівня учнівської молоді сприятимуть їхньої соціальної мобільності у майбутньому. Проте слід брати до уваги: поліпшення освітнього рівня може сприяти світовій мобільності молодих фахівців, що, з одного боку, є, безумовно, позитивним, бо розширює можливості як для самих фахівців, так і для держави. Інтеграція європейської освітньої системи, через положення Болонської декларації, наголошує на збільшенні каналів та можливостей соціальної і професійної мобільності, особливо для учнівської молоді та молодих фахівців у будь-яких місцевостях. Але, з іншого боку, багато дослідників сьогодні припускають, що такі процеси призведуть до негативних наслідків у менш економічно розвинених країнах, зокрема в Україні з її проблемами вертикальної мобільності. "Одна справа стати конкурентоспроможними на ринку праці, а інша – готувати в бідній країні фахівців для ситої Європи. Адже, за даними соціологів Київського міжнародного інституту соціології, і без цілеспрямованої орієнтації освіти на закордонного роботодавця серед молодих людей у віці 18-19 років лише кожний третій бажає залишитись в Україні, а серед осіб з вищою освітою – тільки кожний другий" [1]. Проблема "витоку розуму" – є найбільш очевидним негативним наслідком поширення освітньої та професійної мобільності.

Якщо держава й далі байдуже спостерігатиме за проблемами сільського господарства та освіти на селі, то ХХІ століття ознаменується процесом нищення культури народу з тисячолітніми сільськогосподарськими традиціями. Деформації у мовній картині світу симптоматичні: неперспективність села викликає численні негативно забарвлені назви для її мешканців. Повага для трудящої людини, незалежно від місця її

проживання, властива для українства. Втрата такої поваги свідчила б про зміни у менталітеті народу.

Список літератури

1. Бебело А. Євроінтеграція вищої школи: формат бажаного та формат можливого // "День". – № 41. – 06.03.2004.
2. Белянин В. П. Психолінгвістика. – М.: Флінта, 2004. – 226 с.
3. Біленко Т. І. Слово і мовна картина світу: діалектика раціонального та ірраціонального // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання. Збірник наукових праць. Випуск 3. – Суми: ВВП Мрія ЛТД УАБС, 2004. – С. 228-233.
4. Бондаренко А. Аналіз державної молодіжної політики в галузі освіти // Молодіжна політика: Проблеми і перспективи. Зб. матеріалів VI Міжнарод. Науково-практ. Конф. 15-16 травня 2009 р. – Дрогобич, 2009. – С.110-113.
5. Кишакевич Ю. Освіта України ХХІ століття (інформаційний аспект) // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук. праць / Ред. кол.: І.А.Зязюн (голов. ред.), С. О. Черепанова (упоряд. і відп. ред.), Н. Г. Ничкало, В. Г. Скотний та ін. – Львів: Світ, 1999. – Вип. 4. – С. 154-158].
6. Ковальчук Аліна Роль естетичного виховання молоді в процесі формування її громадянської ідентичності: сучасні новації та барокові традиції // Молодіжна політика: Проблеми і перспективи. Зб. матеріалів IV Міжнарод. Науково-практ. Конф. 10-11 травня 2008 р.- Дрогобич, 2008.- С.207-210
7. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики. – М.: Смысл, 1999. – 288 с.
8. Мосиевич Л. Дисфемизмы и языковая картина мира // Наукові записки. – Випуск 81(3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4-х ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 358-362.
9. Рошко О. Сучасна молодь на ринку праці і соціально-психологічні проблеми задоволеності професійною діяльністю (емпіричні аспекти) // Молодіжна політика: Проблеми і перспективи. Зб. матеріалів IV Міжнарод. Науково-практ. конф. 10-11 травня 2007 р. – Дрогобич, 2007. – С.252-256.
10. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта. Світогляд, дії. – Львів: Українські технології. 2005. – 384 с.
11. Швырка В. Н. Формирование эстетических знаний студентов в условиях взаимодействия культур // Вісн. Луган. держ. ун –ту ім. Т. Шевченка: Пед. науки. – Луганськ, 2002. – №8 (52). – С. 302-306.

Н.И. Ашиток

ПРАКСИОЛОГИЧЕСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА ОБ АГРАРИЯХ В ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

В статье исследуются изменения в праксиологической языковой картине мира (названия людей, работающих в сельском хозяйстве) и выясняются их причины в контексте развития экономики и образования.

N. Ashitok

THE PRAXIOLOGICAL LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD ABOUT THE AGRICULTURAL WORKERS IN PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL ASPECT

In the article changes in praxiological linguistic picture (names of agricultural workers) are investigated and reasons for those changes are explained in the context of economy and education development.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2010.

УДК 298.9

І.В. Богдановський, канд. філос. наук, доц.

МАНІПУЛЯЦІЯ І КОНТРОЛЬ СВІДОМОСТІ ЯК ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА АДЕПТІВ НЕТРАДИЦІЙНИХ РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті характеризуються такі механізми соціально-психологічного впливу на свідомість adeptів нетрадиційних релігійних об'єднань (НРО) як маніпуляція та культовий контроль свідомості.

Вступ

Діяльність нетрадиційних релігійних об'єднань (далі в тексті статті НРО) має яскраво виражений деструктивний характер і несе загрозу психічній сфері життєдіяльності особи. Проповідники нетрадиційних релігій спотворюють світогляд своїх

послідовників; секти і культи підривають духовне здоров'я української нації, позбавляють її традицій і цінностей внаслідок впровадження в масову свідомість чужої для нашого народу ідеології. Ключову роль при залученні новачків до НРО і подальшому їх утриманні в межах цих груп

відіграють наступні соціально-психологічні умови: майстерність вербувальників, які володіють прийомами, що ставлять індивіда в положення залежності від групи; висока схильність потенційних членів піддаватися навіюванню і гіпнотичним впливам; сила групового тиску; формування всередині групи атмосфери, що забезпечує ілюзію осягнення істини й отримання щастя.

Колишні учасники НРО зізнавалися, що відчували на собі соціальний тиск. Так чому ж вони виявилися нездатними протистояти йому, якщо усвідомлювали, що це саме тиск? У який момент «буденний» психічний тиск виходить за межі «норми» і стає забороненим прийомом, що перевищує середній рівень опірності психіки? Оприлюднення результатів соціально-психологічних експериментів, в яких досліджувалися методи формування конформної поведінки, послужило підставою для того, щоб, починаючи з 70-тих років ХХ ст., НРО почали сприйматися широкою спільнотою як суспільне зло, а їх лідерів все частіше почали звинувачувати в управлінні людською психікою. На думку провідних фахівців у сфері соціальної психології (С.Хассена, К.Джимбалво, Р.Ліфтона, М.Сингер та ін.), найбільш ефективними методами впливу на свідомість adeptів НРО є маніпуляція і контроль свідомості, оскільки саме вони виконують функцію реформування свідомості. Проте ці методи згубно діють на психіку рядових adeptів НРО, перетворюючи їх на людей, які, сліпо підкоряючись чужій волі, втрачають власну індивідуальність і незалежність.

Аналіз досліджень і публікацій

У роботах відомих вітчизняних учених В.М.Петрика, Є.В.Ліхтенштейна, В.В.Гринька, С.М.Левченка й інших дослідників достатньо детально розглядається феномен НРО і його роль в сучасному релігійному житті суспільства. Автори досліджують причини виникнення НРО, їх соціальний базис, загальні особливості соціально-психологічних методів, які в них використовуються. Фахівці, які займаються дослідженням методів прихованого психічного впливу (Р.Чалдіні, С.Мілграм, А.Гарнер, А.Піз, А.Г.Асмолов, Е.Л.Доценко, В.П.Куліков, Г.А.Ковальов, Д.Рудинов й ін.), насамперед, указують на те, що маніпуляція виникає тоді, коли її ініціатори визначають цілі, яким мають слідувати жертви впливу. С.Мілграм, Р.Г.Гудін, Г.Л.Ковальов, Е.Л.Доценко та інші вчені, аналізуючи проблему маніпуляції, виділили такі складові маніпуляційної дії, як приховування інформації, створення зручної «мішені» маніпуляційного впливу, недостатність самоконтролю в адресата маніпуляції та ін.

Термін «контроль свідомості» був запропонований ув 1951 році журналістом Е.Хангером. В 1950-х роках соціальним психологам Р.Ліфтону, М.Сингер, Л.Весту і Е.Шайну доручили досліджувати феномен трансформації мислення і розробити стратегію захисту від контролю свідомості. Е.Шайн проаналізував програми «промивання мізків», що застосовувались в маоїстському Китаї (В своїй книзі «Примусове переконання» він, як і

Р.Ліфтон, приходять до переконання, що реформування мислення майже завжди здійснюється без фізичного примусу або насильства. Використовуються лише соціально-психологічні методи впливу. Визначення терміну «культовий контроль свідомості» дав відомий соціальний психолог і колишній член Церкви уніфікації С.Хассен. Найбільш відомі сучасні дослідження феномену контролю свідомості належать Ф.Зімбардо, М.Ляйппе, К.Джимбалво, Д.Рігану, С.І.Орехову, С.К.Болдирьовій та іншим вченим.

Постановка завдання

Пропонована стаття присвячена дослідженню таких механізмів соціально-психологічного впливу на свідомість adeptів НРО, як маніпуляція та культний контроль свідомості.

Основна частина

Протягом останніх десятиліть в Україні крім традиційних релігій активно поширюються нові релігійні напрямки. Серед них переважають такі, що історично не успадковані нашим народом від попередніх поколінь, не притаманні нашій культурі й ментально не укорінені. Проте вони набувають все більшої популярності внаслідок активної місіонерської діяльності проповідників з їхньої історичної батьківщини. Відповідно, як зазначають сучасні вітчизняні дослідники феномену НРО В.М.Петрик, Є.В.Ліхтенштейн, В.В.Гринько й С.М.Левченко, «нетрадиційні релігійні та містичні рухи стали невід'ємним атрибутом українського сьогодення. Ми можемо спостерігати як зростання їх кількості, так і впливу на різноманітні процеси в нашій державі» [1, с. 5].

Керівники багатьох НРО використовують психологічні прийоми впливу на своїх послідовників: введення в екстатичні стани (за допомогою гіпнозу, релаксації або медитативних технік), навіювання, маніпуляцію, контроль свідомості та ін. Розглянемо більш уважно такий механізм соціально-психологічного впливу як маніпуляція. Маніпуляція - це система засобів ідеологічного і соціально-психологічного впливу з метою зміни поведінки людей всупереч їх інтересам. Із розвитком засобів масової комунікації її можливості зростають. Оксфордська школа психології пропонує таке визначення: «У неметафоричному значенні термін «маніпуляція» позначає складні види дії, які виконуються руками: майстерність... і вправність у виконанні дій з предметами. Перехідним ступенем до виникнення метафори з'явилося використання терміну «маніпуляція» для позначення демонстрації фокусів... в яких цінується майстерність в проведенні відволікаючих прийомів для приховування дійсних дій. У метафоричному значенні маніпуляція позначає акт прихованого впливу на людей і управління ними, прихований примус. Якщо об'єктом маніпуляції є людина, то термін позначає прагнення приборкати її «до рук», «заарканити», «зловити на гачок», тобто перетворення такої людини на слухняне знаряддя (на маріонетку). Але, якщо уміло використовується мотивування й спонуки, у жертви маніпуляції зберігається відчуття самостійності» [2, с. 43]. А.Піз визначає маніпуляцію як спосіб «змусити

людину робити, те, що вона не хоче робити, при цьому приводячи масу переконливих доводів і критикуючи вас за відмову. Цей метод інакше можна назвати «капанням на мізки, який має кінцеву мету будь-якими способами схилити вас на свою сторону» [3, С.168-169].

У вітчизняній науці існує декілька підходів до тлумачення змісту цього терміну. Серед них можливо виділити два найпоширеніші. Згідно з першим, маніпуляцією є вид психологічної дії, коли майстерність маніпулятора використовується для прихованого впровадження в психіку адресата цілей, бажань, намірів або настанов, що не співпадають з тими, які були наявні у цього адресата раніше. Згідно з другим, маніпуляція - це психологічна дія, що спрямована на зміну цілей активності іншої людини, й виконана настільки майстерно, що залишається непоміченою адресатом такого впливу. Є спільний аспект, який об'єднує обидва ці підходи, - вказівки на факт односторонньої вигоди й на присутність обману, які є невід'ємними складовими маніпуляції.

Отже, маніпуляцію слід розглядати як процес нерівноправної взаємодії двох або більше суб'єктів спілкування, за якого одна сторона бере на себе керівну (очолюючу) роль, що включає вибір методів і стратегії діяльності, а також контролює процес її виконання, а другій стороні відводиться роль покірного виконавця волі керівника, який змушений беззастережно приймати нав'язувані йому умови. «Провідна» сторона координує всі дії, мінімально враховуючи (або й зовсім не враховує) бажання «підпорядкованої» сторони, на яку проте покладається уся відповідальність за можливі помилки і невдачі. При цьому важливим є той факт; що межі встановленого контролю можуть поширюватися на всі наявні у «підпорядкованої» сторони духовні і матеріальні ресурси. Друга сторона, тим самим, зазнає фізичної і (або) моральної експлуатації. Інакше кажучи, задум маніпуляції виникає у її організатора, а потім, за допомогою різних прийомів, цей план передається адресатові у такий спосіб, що той приймає його як свій власний.

Феноменологічний підхід до аналізу цього явища містить три позиції, з боку яких може бути описана одна і та ж ситуація, в якій використовується механізм маніпуляції: по-перше, це позиція організатора маніпуляції; по-друге, це позиція обманутої жертви; по-третє, позиція зовнішнього спостерігача. Останньому часто доводиться відновлювати невідомі йому ланки усього процесу. Завдання спостерігача спрощується, якщо йому стають відомі наміри ініціатора маніпуляції.

Керівниками НРО із самого початку виключаються такі форми міжособистісної етичної взаємодії, як партнерство й співдружність. Але вони зберігають видимість їх використання, прагнучи справляти якомога краще враження на своїх послідовників. Так само, з метою уникнення відкритої конфронтації з зовнішнім суспільним середовищем, насамперед, з державними органами влади, й щоб не налякати рядових членів групи, дуже рідко ними використовуються імперативні дії й

примус. Такий механізм соціально-психологічного впливу як переконання у повсякденній практиці сект теж використовується дуже рідко, оскільки передбачає апеляцію до розуму, здорового глузду й особистого досвіду людини. Але ці компоненти заздалегідь виключаються зі стратегії взаємодії керівників НРО з рядовими adeptами.

Відповідно, у спілкуванні з рядовими членами нових релігійних груп, їх керівники, для досягнення своїх цілей (насамперед, з ціллю залучення і подальшого утримання в межах своїх груп рядових adeptів), використовують різні засоби маніпулятивного впливу. Слід зазначити, що значна частина фахівців у сфері людського спілкування ставлять маніпуляцію нижче примусу за моральним оціночним критерієм унаслідок її прихованості. Адже те, що людина, на яку спрямовані маніпуляційні дії, дуже часто навіть і не здогадується про них, робить маніпуляцію найбільш підступним методом взаємин.

Дослідники феномену нетрадиційної релігійності визначають такі основні чинники, що свідчать про застосування маніпуляційної взаємодії в НРО: по-перше, скорочення міри свободи рядових членів групи (проявляється в обмеженні їх доступу до інформаційних, культурних і духовних ресурсів); по-друге, насильство над індивідуальністю (проявляється через постійне оцінювання й приниження особистості порівняння); по-третє, зазіхання на зверхність (при цьому рядові adeptи упевнені, що керівники їх групи «наділені зверху» правом керувати їхніми вчинками); по-четверте, обман стає звичною нормою взаємин між членами групи; по-п'яте, існує санкціонована керівництвом експлуатація рядових членів групи (їх використовують як засоби досягнення не ними поставлених цілей).

Проте необхідно враховувати, що більшість членів групи, фіксують у своїй свідомості лише ті моменти, які оцінюються ними позитивно: по-перше, наявність однозначних і зрозумілих їм розпоряджень, що і як їм чинити (члени групи сприймають такі розпорядження, як зняття із себе тягара необхідності прийняття рішення і несення відповідальності за власні вчинки, що, у свою чергу, створює у них ілюзію стабільності й упевненості в завтрашньому дні); по-друге, у членів групи виникає абсолютна упевненість в тому, що вони, так само, як і всі інші члени їх групи, є набагато кращими й духовно чистішими від звичайних людей (вони впевнені, що стали на «вірний шлях», тоді як усі ті, хто не є членами їх групи, є «грішниками»).

С.Мілграм, Р.Г.Гудін, Г.Л.Ковальов, Е.Л.Доценко та інші вчені, аналізуючи проблему маніпуляції, виділили наступні складові маніпуляційної дії: приховування інформації; створення зручної «мішені» маніпуляційного впливу і недостатність самоконтролю в адресата маніпуляції.

Приховування інформації найчастіше виявляється в замовчуванні тих чи інших тем. У сектах часто використовується метод часткового висвітлення або вибіркової подачі матеріалу. Спосіб подачі інформації нерідко відіграє вирішальну роль у тому, щоб зміст повідомлення був сприйнятий у необхідний його відправникові спосіб. Наприклад,

надавання значної кількості інформації в несистематизованому вигляді дозволяє заповнити спілкування потоками нікчемної або вигідної для даної групи інформації, що погіршує здатність критично мислити у рядових сектантів.

С. Мілграм звернув увагу на те, що «маніпулятор не лише використовує вже існуючі особливості людини, але також прагне створити нові – зручніші... або ефективніші мішені для психологічного тиску» [4, с. 19]. Він, як і будь-який майстер, прагне виготовити потрібний йому пристрій, щоб надалі без особливих зусиль лише «натискати на кнопки». У підготовчих діях використовуються неманіпулятивні прийоми, але вони створюють перспективу подальшого використання отриманих результатів з маніпулятивними цілями. Мова йде про виготовлення у психіці агентів впливу таких мішеней, ураження яких викликає необхідний маніпулятору ефект. Найбільш поширеною в практиці керівників НРО є наступна модель створення мішені для маніпулювання:

1. Формування спонукачів активності: потреб, інтересів, схильностей, ідеалів тощо. Їх мета - спровокувати, спрямувати, підвести. Методи - гра на почуттях, обіцянка благ у майбутньому, регулярне підкреслення «обраності» adeptів й їх відмінності від інших – «негідних».

2. Формування регуляторів активності: смислових, цільових або операційних. Мета - ослабити ступінь самоконтролю, сформувати залежність самооцінки adeptів від думки групи, ігнорування приватних інтересів, навіювання ірраціональних страхів і т. ін.

3. Створення когнітивних структур: світогляду, переконань, вірувань, знань. Мета – переконати adeptів, що істинною є доктрина лише їх НРО.

4. Часта зміна психічних станів: різкі переходи від ейфорії до втоми, нетерплячості, пригніченості, розгубленості, нерішучості, загальмованості, аутизму, протрації і т. ін. Мета – дестабілізація психіки, створення почуття провини, провокування невроз'язливості внутрішніх особистісних конфліктів. Методи - провокування відчуження від навколишньої дійсності, гіпноз, релаксація і т. ін.

5. Формування потрібного операційного складу діяльності: способу мислення, стилю поведінки, звичок, жестів, умінь, навичок, кваліфікації. Мета - трансформувати, натренувати, прищепити шаблони і стереотипи.

Керівники НРО прагнуть завжди тримати контроль над ситуацією. Для досягнення своїх цілей вони спираються на всі наявні в їх розпорядженні переваги: на завойований раніше авторитет, на підтримку «відданих» членів групи, на володіння ексклюзивною інформацією та ін. Ці переваги можна представити в такій класифікації:

1) статусні: ролева позиція лідера, «вчителя», «обраного»;

2) ділові: знання релігійних першоджерел, уміння переконливо аргументувати;

3) представницькі: підтримка основного складу групи;

4) конвенційні: опора на силу норм поведінки, традиції, цінності, мораль, що сформувалися в даній групі.

Метою психологічного впливу є встановлення тотального контролю за кожним членом НРО. Це здійснюється через детально розроблену систему «наставництва». Свого особистого наставника має кожен член секти. Він щодня звітує йому за все, що відбулося з ним, беззастережно підкоряється його наказам-інструкціям і стягненням за «гріхи». Наставник керує його спілкуванням. Наприклад, шлюб буде дозволений наставником лише за умови, що чоловік (дружина) також вступить у групу. В сектах існує правило, що наставник завжди правий, його слово є останнім, а влада – абсолютною.

Наставники щоб більш ефективно впливати на рядових членів групи оволодівають прийомами ефективного мовлення. Для цього вони використовують: по-перше, «універсальні вислови», тобто судження, істинність яких в принципі перевірити неможливо, а тому вони і не підлягають обговоренню (наприклад, «все від Бога», «гріх так говорити» і т. ін.); по-друге, «розширені узагальнення», тобто судження, які спрямовані на класи людей або на час і містять приховані послання (наприклад, «ви слабкі духом і маловірні» - приховане послання: «лише маловірні не здатні виконати завдань керівництва, а ті, хто істинно вірують, виконали б їх без зусиль»); по-третє, неявні вказівки на загально визнані релігійні норми (наприклад, фраза «ви навіть не можете пожертвувати своїми задоволеннями заради Господа» подіє на віруючих сильніше, ніж простий імператив: «треба відмовитися від святкування свого дня народження в сім'ї»); по-четверте, неявні пресупозиції (наприклад, «незважаючи на його віру (відмінну від вірувань групи), ви все-таки спілкуєтесь з ним» - цим повідомляється: «оскільки він не є членом нашої групи — він поганій, адже у нього «жахливі» погляди на життя»); по-п'яте, «комунікаційний саботаж», за якого попередня репліка рядового adeptа ігнорується, а у відповідь вводиться новий зміст (наприклад, на запитання «Чи можна мені відвідати завтра сім'ю?» - керівники відповідають запитаннями - «Невже ти хочеш пропустити збори? Тебе вони не цікавлять?», з чого робиться висновок, що для цього члена групи сім'я є важливішою за «святенні» збори).

Важливим чинником утримання рядових adeptів усередині групи є формування у них комплексу провини. На його основі керівникам НРО легше здійснювати контроль за своїми підопічними. Для цього вони слідкують за тим, що говорять їх послідовники. Вони мають право говорити тільки те, що слід. Будь-яке поставлене ними питання обертається проти них. Відповіді на свої запитання вони не отримують. У відповідь на ваше питання вам порадять уважно читати Біблію і розкаятися у ваших вчинках. «Як у тебе язик міг обернутися і таке сказати. Мені соромно за тебе. Я розчарувався в тобі», або: «Проблема не в тому, що ти кажеш, справжня проблема в тобі самому», або так: «В тобі говорить дух заперечення і гордині». Нарешті, ви розумієте, що будь-яке ваше питання є гріховним. Ви повинні приймати все сказане вам на віру, не удаючись до власного розуму.

Маніпуляція формує в людині піддатливість груповому тиску. Одним із найбільш застосовуваних маніпуляційних прийомів є формування у людини почуття хибного обов'язку. Колишні сектанти, згадували, що їм було незручно відмовлятися від вимог групи, оскільки вони вважали, що група витратила багато часу на їх «прозоріння», оточила їх турботою й співчуттям. Типовими їх словами про досвід перебування у групі є такі: «Я боявся (боялася), що мене засуджуватимуть, скажуть, що це чорна невдячність з мого боку, що мене згадуватимуть як поганий приклад». Таким чином, в адептів формувалося почуття хибного обов'язку перед представниками їх НРО, їм здавалося, що група дуже багато зробила для них, що вони частково не гідні такої уваги.

Найтонше продумана система виманювання грошей. Рядовим адептам НРО говорять: «Ми не беремо грошей з наших послідовників. Лідери групи безкорисливо бажають допомогти Вам в отриманні щастя й істини», а паралельно з цим впроваджуються наступні установки: «Жертвуючи гроші на богоугодні справи, Ви очищуєтеся й рятуєте свої душі! Жити в розкоші — гріх! Відмовтеся від надмірностей і жертуйте гроші в ім'я високої ідеї».

У 1971 році ці маніпуляційні прийоми досліджував Д.Ріган. Він проводив експерименти, в яких двом учасникам (один з них був підставним) пропонувалося оцінити два фільми. У перерві між фільмами підставний учасник на хвилину виходив, і, повертаючись, говорив: «Мені дозволили купити колу і я купив пляшку для вас». Після перегляду він просив другого учасника купити у нього лотерейні квитки. Купували лотерейні квитки тільки ті учасники експерименту, яким підставний учасник робив люб'язність - купував колу. Ті ж, кому він не купував колу, під різними приводами відмовлялися від придбання. Таку поведінку дослідник назвав «правилом взаємного обміну» [5, с. 105]. Це правило широко використовується в НРО. Наприклад, кришнаїти в одязі Анта Клаусів пропонують дітям «безкоштовні» льодяники, а потім випрошують пожертвування у їхніх батьків. Більшість батьків жертвують гроші.

С.Е.Аш вивчав механізми підпорядкування індивіда думці більшості. Його експерименти показують, як саме формується конформна поведінка. Дослідник виділив і описав явище так званої «просоціальної конформності» Під час експериментів з'ясувалося, що коли підставні учасники експериментів кожного разу жертвували великі суми грошей, під їх впливом прості учасники теж збільшували свої. Цей феномен фіксували і колишні сектанти, які указували на той факт, що не могли не жертвувати гроші. Хоча це і не вважалося в групі за обов'язок, але їм не хотілося показатися жадібними, навпроти вони прагнули «відзначитися» і жертвували якомога більше грошей. Керівники сект уміло практикують цей механізм виманювання грошей. Навіть небагаті учасники групи збільшують суми внесків, оскільки знаходяться під впливом механізму «зараження».

Разом із маніпуляцією, існує інший ефективний

метод психологічного тиску на учасника культу - контроль свідомості. Дослідження доводять, що людині дуже складно чинити опір думці групи, їй доводиться боротися, щоб захистити свої переконання і здатність до критичного мислення від тиску соціальної маси. С.Хассен дав своє визначення «культуовому контролю свідомості»: «Культуовий контроль свідомості - це соціально організований процес, що заохочує залежність і підпорядкування. Він розправляється з індивідуальністю новачка, занурюючи його в середовище, де не залишається місця для вільного вибору. Інтерес викликає лише догма, що визнається групою... Застосування контролю свідомості в деструктивних культурах спрямоване, щонайменше, на руйнування справжньої особистості індивідуума - її поведінки, думок, емоцій - і на її штучне конструювання за образом і подобою культуового лідера. Це робиться через суворий контроль і управління фізичним, інтелектуальним, емоційним і духовним життям адепта, чії унікальні властивості при цьому пригнічуються» [6, с. 81].

Ф.Зімбардо називає цю систему «промивкою мозків» або «базисним тренуванням піддатливості». Метод «промивки мізків» - це система надійного управління поведінкою рядових адептів через певні сценарії, які ретельно прораховані їх керівниками. У цьому методі використовуються різні компоненти ефективного контролю свідомості, що існують в повсякденних аспектах людського існування: внутрішні духовні потреби індивідів бути пов'язаними з іншими людьми; владу групових норм, що впливають на поведінку; силу соціальних винагород (усмішок, компліментів і т. ін.). Адже вирішальну роль при прийнятті рішення індивіда про вступ в НРО відіграє його прагнення до об'єднання з однодумцями, до громадського способу життя, висока потреба в підтримці єдиновірців. Ф.Зімбардо зазначав, що успішність застосування контролю свідомості гарантується невмінням людини поглянути на ситуацію з боку, проаналізувати, а вже після цього ухвалювати рішення. Етикет; надмірна скромність і невміння ввічливо але твердо відмовитися від релігійної проповіді, є могутніми уповільнювачами нешаблонної поведінки. Невелика поступка, на яку погоджується новачок, веде за собою більш істотні поступки. Схема приблизно така: приходь на обід, проведи в общині вихідні, віддай нам свої гроші (підгрунтя - адже ми тебе ласкаво прийняли й обігріли). У результаті «як правило, новонавернені кидають школу чи університет, передають общині всі свої гроші і все майно, відмовляються від сім'ї і близьких друзів, присвячуючи себе справі боротьби зі злом і розповсюдженню добра — переважно за рахунок жебрацтва і полювання за новими кандидатами у члени секти» [7, с. 21].

Члени НРО поводяться однаково, тобто так, як цього від них чекають лідери, і «новобранцям» важко оцінювати їх дії критично або відхилитися від їх прохань, оскільки вони розуміють, що від них вимагається абсолютне наслідування.

Проблемою контролю над свідомістю займався Дж.Лифтон, який намагався зрозуміти, чому

психічно здорові люди досить швидко перетворюються на фанатиків сект, ідеологія і діяльність яких прямо суперечить їх початковим поглядам на світ. Він виділив вісім критеріїв реформуванні мислення. Дослідник вважав, що ці критерії можна використовувати як вимірвальний інструмент, щоб оцінити потужність соціально-психологічного групового тиску, що використовується в тих, чи інших НРО. Відповідно, чим більше цих критеріїв наявні в тій, чи іншій НРО, тим сильнішим у ній є груповий тиск на свідомість adeptів. Такими критеріями є:

- контроль і жорстка структуризація навколишнього оточення, в якому спілкування регулюється, а допуск до інформації обмежується;

- «містичне маніпулювання», для якого використовується раніше запланована або навмисно підстроєна ситуація, якій надають вигляду «спонтанної», щоб приписати їй смисл, вигідний маніпуляторам. Наприклад, фізіологічні й психологічні зміни, які відбуваються внаслідок переходу людини на вегетаріанське харчування, тлумачать як «сходження Святого Духу»;

- вимога чистоти, внаслідок якої у свідомості adeptів культу відбувається розподіл світу на «чистий» і «нечистий» «хороший» і «поганий». Лише секта є «хорошою», а все інше оголошується «поганим і нечистим»;

- культ сповіді й інтимних зізнань для знищення меж особистості і підтримки у рядових сектантів почуття провини;

- «свята наука», тобто оголошення своєї догми «абсолютною і вічною істиною». Будь-яка інформація, яка суперечить цій «істині», оголошується помилковою і шкідливою;

- навантаження мови культовим смислом з метою усунення самостійного критичного мислення. Для цього створюється спеціальний словник спілкування в середині групи;

- проголошується, що доктрина вища за особистість, її інтереси і досвід;

- «правом на існування» наділяються лише члени групи, а інші цього права позбавляються.

Важливим компонентам встановлення контролю над свідомістю є використання керівниками клятви і прокляття, як засобів залучення до групи. Вони стабілізують внутрішню групову зв'язку й інтегрують групову цілісність. Принесення прилюдної клятви на Біблію, хресті або інших реліквіях посилює почуття приналежності до групи й спільності інтересів. Клятва активізує дії індивіда і групи, спрямовуючи їх на подолання негативних ситуацій, сприяє досягненню цілей. Тобто клятва виступає мотивом діяльності і є свого роду «посадовою інструкцією», яка чітко визначає межі компетенції різних учасників НРО.

Прокляття також виступає як інтегруючий механізм. Страх бути відлученим (проклятим) здатний міцно утримувати членів НРО у складі групи. Страх перед прокляттям є однією з причин конформізму, який може обернутися крайнім релігійним фанатизмом і неприйняттям іншого способу життя. Якщо завдяки клятві індивід набуває визначений соціальний статус в певному суспільстві, то унаслідок прокляття він його втрачає.

Клятва і прокляття виступають як приватний механізм, що формує і фіксує міру свободи особи в умовах даного суспільства.

Контроль свідомості є набором методів і методик, що впливають на те, як людина думає, відчуває і діє (наприклад, гіпноз або блокування мислення). Контроль свідомості є руйнівним методом впливу на особистість, оскільки з його допомогою підривається здатність людини думати і діяти незалежно. Хоча деякі варіанти контролю свідомості використовують «екзотичні» методики (гіпноз, наркотики і т. п., які впливають безпосередньо на мозок), більшість його форм є буденнішими. Лідери НРО спираються на використання фундаментальних людських потреб, щоб добитися поступливості або й повного підкорення бажаним правилам і поведінковим вказівкам агентів змін. Лише небагато з них є професіоналами з досягнення поступливості, більшість використовують метод підбору. Культові лідери рідко використовують явні (такі, що одразу впадають в очі) методи цілковитого підпорядкування свідомості. У більшості випадків вони вважають за краще застосовувати менш виражені форми контролю, наприклад, створення винагород і призначення соціальних покарань (групового неприйняття, осміяння, припинення спілкування і т. ін.).

Висновки

Використання керівниками НРО таких механізмів впливу на особистість своїх послідовників, як маніпуляція та контроль свідомості формує у рядових adeptів культури схильність до створення шаблонів, провокує зниження здатності індивіда помічати особливості ситуацій і знаходити ефективні рішення в новій, незнайомій обстановці. Їх поведінка стає неадекватною, зникає гнучкість при виборі способів дій. У зв'язку з цим виникають серйозні труднощі в спілкуванні, адже такій людині «нічого не можна довести» - в її голові вже закладений набір готових рецептів, і під наявний у неї зразок, вона прагне підігнати живу дійсність. Вона відрізняється безмежною впертістю, незрілою волею, підвищеною тривожністю. Всі деспотичні лідери й керовані ними режими прагнуть зробити поведінку підлеглих їм людей шаблонною, адже такими індивідами легко управляти і маніпулювати. Сектант боїться вчиняти інакше, ніж у звичний для нього спосіб, нерідко шаблон починає відігравати роль ритуалу. А покірне підпорядкування груповим нормам і правилам спричиняє за собою ще більшу деградацію індивідуальності adeptів НРО й формування у них культової особистості.

Список літератури

1. Нетрадиційні та містичні об'єднання України / [Петрик В. М., Ліхтенштейн Є. В., Гринько В. В., Левченко С. М.] – Біла Церква: Видавництво «Мустанг», 2000. – 216 с.
2. Доценко Е. Л. Психологія маніпуляції: феномени, механізми і заштита / Доценко Евгений Леонидович – М.: Речь, 2003. - 304 с. - (Психологический практикум).
3. А.Пиз Язык разговора / Аллан Пиз, Алан Гарнер – М.: Эксмо-Пресс, 2007. - 224 с. – (Первоисточник).
4. С. Милграм Эксперимент в социальной психологии / Стенли Милграм. – СПб.: Питер, 3-е изд. 2002. - 336 с.
5. Р. Чалдини Психология влияния / Роберт Чалдини – СПб.: Питер Ком, Серия Мастера психологии, 1999. – 272 с. – (Первоисточник).

6. С. Хассен Освобождение от психологического насилия / Стивен Хассен – СПб. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2003. – 400 с. – (Первоисточник).

7. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние / Филипп Зимбардо, Майкл Ляйппе. – СПб. : Питер, 2000. – 448 с. – (Первоисточник).

И.В. Богдановский

МАНИПУЛЯЦИЯ И КОНТРОЛЬ СОЗНАНИЯ КАК ОСНОВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ НА АДЕПТОВ НЕТРАДИЦИОННЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ

В статье дается характеристика таких механизмов социально психологического влияния на сознание адептов нетрадиционных религиозных объединений (НРО) как манипуляция и культовый контроль сознания.

I. Bogdanovsky

MANIPULATION AND CONTROL OF CONSCIOUSNESS AS BASIC MECHANISMS OF INFLUENCE ON ADHERENTS OF UNTRADITIONAL RELIGIOUS ASSOCIATIONS

In the article description of such mechanisms of socially psychological influence is given on consciousness of adherents of untraditional religious associations (NRA) as manipulation and cult control of consciousness.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2009.

УДК 141.30

А.Г. Волков, канд. филос. наук, доц.

ФЕНОМЕН «ЧЕРНОЙ ДЫРЫ» В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Мелитопольский институт государственного и муниципального управления Классического частного университета

В статье раскрывается, что такое топология дискурса; выделяются такие характеристики пространства дискурса как поверхность и подкладка, также показывается роль интенции в организации пространства политического дискурса. Обращается внимание, что каждый субъект обладает определенным местом в дискурсе, который конгруэнтный пространству власти. Дается характеристика такому дискурсивному явлению, как черная дыра, а также раскрывается особенности отношения к политическому субъекту, который находится в ней.

Вступление

Актуальность данного исследования связана с потребностью общества понять своеобразие дискурсивной практики, и ее влияния на социальные процессы. Реализация дискурса связана с формированием пространства власти, поэтому вполне обоснованной необходимостью исследования топологии политического дискурса.

Анализ публикаций

Следует отметить значительный вклад в исследование политического дискурса немецкой школы этики дискурса, в частности К.-О. Апеля и Ю. Хабермаса, а также французской, в первую очередь, Ж. Делеза и М. Фуко [1; 2; 3; 4]. В работах последнего используется постструктуралистский подход, традиции которого развиваются в данном исследовании, в частности при определении такого основополагающего понятия как поверхность дискурса. Для обозначения связности высказываний М. Фуко использует понятие формации, посредством которого определяется своеобразие дискурсивной практики, однако оставляет без внимания последствия дискурсивного влияния для самого субъекта [4, с. 33-40]. Поэтому возникает необходимость уточнения, не только о каком субъекте идет речь, например, о литературном, медицинском или политическом, тем более что каждый из них имеет свои особенности, но и своеобразие реализации власти в зависимости от положения субъекта в дискурсе. Поэтому следует обратиться к рассмотрению строения пространства дискурса, то есть его топологии (от греч. *topos* – место и греч. *logos* – слово, высказывание, речь, смысл). Таким образом, в случае если рассматриваются вопросы строения пространства дискурса, то мы будем говорить, что исследуется его топология. При этом будем рассматривать

следующие вопросы. Каким образом возникает целостность высказываний? Что в дискурсе определяет позицию субъекта в пространстве власти? Какие высказывания могут претендовать на основные и почему? Как изменяется положение субъекта в пространстве дискурса и почему? При исследовании топологии дискурса принимается за исходное следующее положение: отдельное высказывание отсылает к некоторому другому, а вместе они образуют целостность. Однако необходимо выяснить, какие высказывания образуют целостность, и в чем причина ее возникновения. Ответ на этот вопрос можно получить, если обратиться к постструктуралистскими традициям, в частности, как уже было отмечено, к исследованию дискурса в работах М. Фуко. Отметим в частности, что он использует понятие «поле документации», которое обозначает определенную целостную совокупность высказываний [4, с 52]. Возникновение целостности у определенной совокупности высказываний связано с тем, что смысл отдельного высказывания становится понятным только через другой, а в целом они образуют неразрывное целое. Отметим, что предлагаемый подход в понимании дискурсивного пространства опирается на феноменологическую традицию в трактовке художественного пространства и времени, в частности на исследования М. М. Бахтина, который при определении символа выделяет следующее: «Содержание подлинного символа через опосредствованные смысловые сцепления соотносено с идеей мировой целокупности, с полнотой космического и человеческого универсума» [5, с.382].

Среди исследований политического дискурса актуальными для данного являются также работы А. Н. Ермоленко, которые посвящены немецкой школе дискурса, Е. А. Солодкой, которая